

סופרים וספרים

עורך: יהושע שמש

"חרדיזציה" לדברי הגרי"ד סולובייצ'יק

מאת שלמה זאב פיק

מיכל זלמן שורקין, ספר הררי קדם, כולל חידושים, הערות ודיוקים... על סוגיות הש"ס רמב"ם וש"ע בסוגיות דסדר מועד בענייני ר"ה ויוה"כ, סוכה ולר"ב, חנוכה ופורים, ממה ששמע וכתב תורתו של הגאון רבי יוסף בער הלוי סאלאוויצ'יק זצ"ל הגאב"ד דבוסטון. ירושלים, תש"ס. [18], שמש עמודים

כל ספר המציג את תורתו של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק זצ"ל תורם הן לזכרו של "הרב" (כפי שידוע בפי תלמידיו) והן ללומדי תורה בכל מקום שהם. על כן צריך עולם התורה לשמוח בספר חדש שיצא לאור השנה ע"ר מיכל זלמן שורקין והפורס לפני הלומד 342 עמודים מלאים וגדושים בדברי תורה של הרב לימים נוראים, סוכות, חנוכה ופורים. דברי הרב היו ידועים כמונח לתלמידיו בשיבת רבנו יצחק אלחנן שע"י ישיבה אוניברסיטה בניו יורק, אבל מסיבות פוליטיות תורתיו וחידושי לא היו ידועים בציבור הכללי ישיבתי בארה"ב ובארץ ישראל. ספר זה הוא אחד מן הנסיגות להחריר תורה זו ל"עולם הישיבות", כפי שהמהדיר מבהיר במבוא שלו.

אמנם יש בספר סממנים של רביזיוניזם שתחילתם באיות שמו של הרב שחתם בכל פרסומו בתקופה האחרונה "סולובייצ'יק" או "סולובייצ'יק", ולא "סאלאוויצ'יק" (כפי שחתמו סבו, אביו ודודו). במכתב להרב אהרן רקפת דיוטקוף, מחבר הספר

סולובייצ'יק לאור מורלים ניאוקאנטיאנים", בספר אמונה בזמנים משתנים: על משנתו של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק, עורך א' שגיא, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 275-306, והשווה מה שכתבתי אודות מאמר זה בברד, 6 (חורף, תשנ"ח), עמ' 28-30 (אנגלית).

חוסר הכרת הטוב

יתר-עליכן, רוב הדברים המופיעים בספר הררי קדם כבר פורסמו בכתבי-העת התורני "מפורה", מאסף תורני שיוצא לאור ע"י מחלקת הכשרות של איחוד הקהילות החרדיות באמריקה המכונה באנגלית The Union of Orthodox Jewish Congregations בקיצור OU. יש אמנם קצת עדיכה ושיפור לשוניים כאותם דברי תורה כפי שהם מופיעים בספר הררי קדם, אבל חסרה כאן הכרת הטוב כסיסית בעובדה שדברים אלו כבר פורסמו בכמה של האורתודוקסיה המודרנית בארה"ב. ייתכן גם שיש כאן גניבת דעת בזה שכאילו מתפרסמים הדברים בספר זה בפעם הראשונה, ומאחורי הקלעים מתהלכות שמועות שמדובר ביותר מגניבת דעת, וכי ניתן מענק להר"צאת הספר ע"י איחוד הקהילות, ובתמורתו אמורה היתה להופיע הכרת המהדיר בחלקו של ה"אוי"ו" בפרסום הספר. אלא שכנראה, כדי לחדור לעולם הישיבות מותר להשתמש בשירותיו הטובים של ה"אוי"ו" ואף יותר מזה, אבל אסור להזכיר ארגון זה ומעשיו הטובים, כשם שאסור להזכיר שהגרי"ד זצ"ל היה במשך יותר מארבעים שנה ראש ישיבה בשיבת רבנו יצחק אלחנן. ואכן הופתעתי לראות

מלאים ואותנטיים מן הנערך ברשימות אלו. נוסף שגם חסרות במאמרים הדנים בענייני תשובה הפניות לעל התשובה או לימו זכרון, שהא"חרון הוא תרגום של תעתיק שיעורי הרב זצ"ל שהוא בעצמו כתב. ואולי הסיבה נעוצה במה שכבר העלינו כאן: המהדיר רצה לערוך לדברי הרב "חרדיזציה", כדי להביא אותם לפני "עולם הישיבות", וממילא אסור להזכיר דברים העלולים להעלות זכרון מן הרב "הישן", הרב שהיה ראש ישיבה ביישיבת רבנו יצחק אלחנן, מראשי המזרחי ומראשי ההסתדרות הרבנים. רק את הרב "החדש" מותר להזכיר, ואת זה שכתב לרדור הרב מבריסק, כי הרי בסך הכל הוא היה רק הגאב"ד של בוסטון.

שמחה חיובית ושמחה שלילית

ברצוני להדגים שהימנעתי של המהדיר מלצטט דברים שכבר פורסמו ע"י הרב או תלמידיו אינה בעיה פורמלית בלבד, אלא היא גם נוגעת לאיכות העניין הנדון כשלעצמו. בשיעור שאני שמעתי ממרן הרב זצ"ל בענייני חנוכה, נזקק הרב לבאר את דברי הרמב"ם בפרק ג מהלכות מגילה וחנוכה הלכה ג: "זימים אלו הן הנקראין חנוכה והן אסורין בהספד ותענית כימי הפורים" - מה נלמד מימי הפורים? והרי בפורים יש שני מיני שמחה: יש שמחה חיובית בקום ועשה, של סעודה ומשלוח מנות עם כל הפרטים. בחודש אדר יש רק יום אחד המחייב שמחה כזאת, או י"ד לערים פרוים או ט"ו לערים המוקפות חומה. אך יש גם שמחה אחרת, שלילית, בשב ואל

והכוונה לקיום מצוות היום בקום ועשה (תוספת שלי שז"פ). וכן בפסוק כא: "לעשות אותם ימי משתה ושמחה" וכו' פירושו בדרך קום ועשה שהוא מצוות מקרא מגילה ומשלוח מנות ועשיית סעודת פורים - ימי משתה ושמחה. אבל כל זה הוא רק פעם אחת בשנה, כל אחד ליומו, או בי"ד או בט"ו. מלבד הסברו של הרב לשיטות החולקים על הרמב"ם (הרא"ש ושיטה שהובא ברמ"א), הוסיף הרב שמקור רעיון זה לשיטת הרמב"ם שיש מושג של שמחה שלילית הוא ראש חודש, שיש בו חילוק בין מקדש לבין גבולין, וכמו שמצאנו בשיטת הרמב"ם בהשגתו לשרוש הראשון של הרמב"ם בספר המצוות (מהר"ר שר"ד שעוועל, עמ' כב) שלמד שהלל במקדש הוא מדאורייתא משא"כ בגבולין שמקורו במנהג:

או [הלל - שז"פ] שהוא בכלל השמחה שנצטוונו בה כמו שכתוב (במדבר י') "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חרשיכם ותקעתם בחצוצרת על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם", כי עיקר השי"רה בפה וכלי לבוסמי קלא הוא, ונצטוונו בשמחת השיר על הקרבן ושלא בשעת הקרבן בכלל השמחה, אלא שמיטעו ראשי חרשים בגבולין מפני שאינו מקודש לחג ואינו טעון שירה. ומשמע שבמקדש, שיש בו קרבנות, ההלל הוא מן התורה. והסביר הגרי"ד זצ"ל שהמחייב של הלל ביום טוב לפי הרמב"ם הוא שמחה, וכן בראש חודש, אבל בגבולין אין מצוות שמחה, ולכן ההלל בגבולין הוא רק מדברי סופרים. ומה המקור לזה? רכתיב "רי ביום שמחתכם... ובראשי חרשיכם... לפני אלוהי-

תב להרב אהרן רפתי-דוטוקו, מחבר הספר The Rav: The World of Rabbi Joseph B. Soloveitchik (שני כרכים, הוצאת כתב, 1999), חתם הרב בכ"ו אלול, תשכ"ה: "יוסף דוב הלוי סולוביצ'יק, וכן מו" פיע כתוב בכותרת המכתבים שלו באותו מכתב (צ"י לום נמצא בתחילת הספר לפני התוכן בעמ' xi). מה עוד שבפרסום הראשון של הרב בענייני מחשבה, "איש ההלכה" בתלפיות, א, חוב' גיד (ניסן תש"ד) – תשרי תש"ה), עמ' 735-651, איית הרב את שמו "יו" סף רוב סולוביצ'יק". אמנם איות כמו זה שנמצא בספר שלפנינו מופיע גם בהגדה של פסח "שיח הג" רי"ד" שערך נכדו של הרב, רבי יצחק אבא ליכטנשטיין (ירושלים, תשנ"ה) – וזה לעומת קונטרס בענין עבודת יום הכפורים מאת יוסף דב הלוי סולוביצ'יק, ירושלים, תשמ"ו, שערך חתנו של הרב, הרה"ג אהרון ליכטנשטיין שליט"א, אביו של אותו נכד.

נראה שעניינים כמו איות השם אינם דברים של מה בכך, אלא הם סימנים, ואולי יותר נכון לומר סימפוטומים, לניסיון לשנות את פני הרב, כאילו לא היה ראש ישיבה בישיבת רבנו יצחק אלחנן שע"י ישיבה אוניברסיטה, או לא היה מראשי תנועת המזרחי, או לא היה קשור להסתדרות הרבנים בארה"ב. ונוסף ונאמר, שלא נכדו של הרב, ולא המהדיר של הספר הנוכחי הם בלבד מנסים לערוך מטמורפוזה זאת, אלא שגם בנו של הגריד"ס זצ"ל, ההיסטוריון הידוע פרופ' חיים סולוביצ'יק, מחבר הספר הלכה ככלכלה ודימוי עצמי (ירושלים, תשמ"ה), מנסה כנ"ד ראה לבצע אותו שינוי צורה ברוח החדשה הזאת, וכי ספר שהוציא מדברי תורתם של סבו ואביו (חידושי הגרי"מ והגרי"ד, והם דברי תורה שנאמרו בחבר"ה של מרן ר' משה הלוי פאלאווייצ'יק זצק"ל עם בנו ותלמידו, מרן ר' יוסף דוב הלוי פאלאווייצ'יק שליט"א, ענייני קדשים [ניו יורק, תשנ"ג]) חתם עליו "חיים בן אאמור" מרן הרב יוסף דוב הלוי סא" לאוויצ'יק". ואם יטען הטוען שכל המגמה של שימוש באיות זה היא להצביע על היות הרב חלק משולת בריסק, כמדומני שהרב פיתח כיוונים, הכי נות, ורעיונות אחרים מעל ומעבר לשיטת בריסק – לא רק בהשקפה אלא גם בדרך לימוד התורה שלו. דבר זה טעון מחקר – עד כמה הרב התאים עצמו לדרך רכה של בריסק, או שסלל לעצמו מסילה שונה. לדרך גמה עיין במאמרו של אבינועם רוזנק, "פילוסופיה ומחשבת ההלכה: קריאה בשיעורי הרב י"ד

שכתוב בשער הספר שהרב סולוביצ'יק היה "ה" גאב"ד רבוסטון" ולא העלימו גם זאת. אלא שכנראה חייב היה המהדיר לתת איות סימן מובהק כדי שלא יחשבו שמדובר בכ"ד ודודו הירושלמי של הגריד"ס זצ"ל, בנו של הגרי"ד זצ"ל.

מלבד חוסר ההפניות לדברים שכבר הופיעו במדפוס, חסרות גם כאן הפניות ביבליוגרפיות אלמנ"ט טריות לכל דברי התורה של הרב זצ"ל. היה מקום להפנות למקבילות בפרסומים אחרים שיצאו כבר מתלמידיו הרב. יש, למשל, ענייני עבודת יום הכיפורים שנידונו בקונטרס בעניין עבודת יום הכיפורים, או בחלקו של נוראות הרב על ימים נוראים שהוציא ברוך שרייבר, ובמיוחד ענייני עבודת יוה"כ. הדברים על מצוות סוכה וארבע מינים ישנם גם ברשימות שיעורים על מסכת סוכה שהוציא הרב צבי רייכמן, ניריורק, תשמ"ט.

אבל גרוע מזה – יש דברים שהרב בעצמו הוציא לאור במשך השנים בכתביעת תרנינים, ואח"כ ליקט אותם ופרסם אותם בקובץ חידושי תורה, ירושלים [תשמ"ד]. למשל בס"י עז בהררי קדם, עמ' קמב ואילך, פרסם שורקין דברי תורה תחת הכותרת "במצות שילוח השעיר". והרי הרב פרסם זאת בעצמו "בענין שילוח השעיר" בהדנו, סיון תרצ"ג, וחזר ופרסמו בקובץ חידושי תורה, עמ' קכ ואילך, ואין שום הפניה מצד שורקין לדברים אלו. מאידך, יש הפניות בהררי קדם (עמ' קמו, וכן בעמ' קסא) למכ"ת של הגרי"ו, הרב מבריסק, לאחינו הגריד"ס שה"ת פרסם בסוף ספרו של הגרי"ו על הרמב"ם (וכמונן ששמו של הגריד"ס הושמט מאותו מכתב!) והוא הדין בענייני מצוות ארבע מינים: בס"י קכג (עמ' ריח ואילך) הביא שורקין את מה ששמע מן הרב כפי סול ארבעה מינים כל שבעה, ולא הפנה לדברי הרב עצמו בקובץ חידושי תורה, עמ' קיד ואילך (והרב"ם רים הופיעו במוריה, א חוב' הו [אייר-סיון, תשכ"ט], עמ' יג ואילך). והוא הדין כסימן קכד של הררי קדם, "בגדר דין הרד בד' מינים לרש"י, ורבי רי תורה אלו הופיעו במוריה הנ"ל, עמ' ח ואילך, תחת כותרת שגויה "כדין מצוה הבאה בעבירה", וחיזו והופיעו מחדש תחת אותה כותרת בקובץ חידושי שי תורה, עמ' קז ואילך, ואין שום הפניה ע"י שורקין לדברים אלו. בכל מקרה, תמוה למה חסרות הפניות כסיוסות כאלו בספר הררי קדם. ואין צורך לומר שדברי הרב עצמו הם הרבה יותר טובים,

תעשה, דהיינו שלא להתענות ולא להספיד (ולפי חומה. אך יש שמחה אחרת, שלילית, בשב ואל מנהגנו, לא לומר תחנון, שו"פ) וזה משותף לשני הי"מים – י"ד וט"ו באדר. יתר-עליכן, גם באדר א' יש ימי פורים שאמנם אין בהם שמחה חיובית, אבל יש בהם שמחה שלילית בשב ואל תעשה, וכפי שפסק הרמב"ם בהלכות מגילה וחנוכה פרק ב הלכה יג: "שני הימים האלו שהן ארבעה עשר וחמשה עשר אסורין בהספד ותענית לכל אדם בכל מקום, בין לבני עיירות שהן עושין ארבעה עשר בלבד, בין לבני אסורין בהספד ותענית באדר הראשון ובאדר השני, אנשי כפרים שהקדימו וקראו בשני או בחמישי הס"מוך לפורים מותרים בהספד ותענית ביום קריאתן ואסורין בהספד ותענית בשני הימים האלו אע"פ שאין קוראין בהן". ממילא זה מה שחידש הרמב"ם בהל' חנוכה – אין בתנוכה מצוות שמחה חיובית בקום ועשה, אלא רק שמחה שלילית בשב ואל תע"שה, ומקורו של סוג שמחה זה הוא פורים.

ודברים מעין אלו התפרסמו בשם הרב ע"י הרב אלתר אשר ישע"י בלאו בהדרוב, נח (תשמ"ט), עמ' 33 ואילך תחת הכותרת "פורים בשנה של שני אדרים". ושם, בעמ' 35, הביא איך שהרב דייק זאת מן הפסוקים במגילת אסתר. הרי בפרק ט, בפסוקים יט"ב ככתוב:

(יט) על כן היהודים הפרזים הישנים בערי הפר"זות עשים את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו: (כ) ויכתב מררכי את הדברים האלה וישלח ספרים אל כל היהודים אשר בכל מדינות המלך אשר"וש הקרובים והרחוקים: (כא) לקים עליהם להיות עשים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה: (כב) כי"מים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב לעשות אותם ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאבינונים:

בפסוקים כ"כא כתוב: "הקרובים והרחוקים" הם יושבי ערי הפרוזות ויושבי ערים מוקפות חומה. "להיות עושים" משמע רק "לשמור" בין בערי הפר"זות בין בערים מוקפות חומה, דהיינו לשמור מתע"נית ומהספד בדרך שב ואל תעשה. [משא"כ בפסוק יט כתוב "עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו"

ביום שמחתכם. ובראשי חושיכם... לפני אלוהיכם", ואם יש שמחה, יש הלל השלם מדאורייתא (והדברים כבר פורסמו בהספרו של הגריד"ס לרב גולד "בסתר ובגלוי" שהודפס בספרו של הרב, דברי הגות והערכה, ירושלים, תשמ"ב, עמ' 167-168 והע' 13).

והוסיף הגריד"ס זצ"ל ששיטת הרמב"ם היא שת"ענית אסורה מדאורייתא בראש חודש, וכמו שכתב הרמב"ם בפ"ג מהלכות נדרים, הל' ט:

הנודר שיצום בשבת או ביום טוב חייב לצום, שה"נדרים חלים על דברי מצוה כמו שבארנו, וכן הנודר שיצום יום ראשון או יום שלישי כל ימיו ופגע בו יום זה והרי הוא יום טוב או ערב יום הכיפורים הרי זה חייב לצום ואין צריך לומר ראש חודש, פגע בו תנוכה ופורים ידחה נדרו מפני הימים האלו הואיל ואיסור הצום בהם מדברי סופ"רים הרי הן צריכין חזוק וידחה נדרו מפני גזירת חכמים.

ידוע שנדרים חלים על דבר מצוה, אבל הרמב"ם סבור שזהו רק במצוות דאורייתא, אבל במצוות מד"רבנן, ידחה נדרו מפני שדברי סופרים צריכים ח"י זוק, ואיסור תענית בראש חודש הוא מדאורייתא (וכן הוא בשו"ע, או"ח, תיח"ד). מהו האוסר? מצוות של שמחה. לפעמים מקיימים את מצוות השמחה בקום ועשה, כגון ע"י אכילה, שתייה או אמירת הלל, ולכן במקדש הקיום שמחה הוא בקום ועשה. ולפעמים מקיימים אותה על ידי מניעה מתענית, ולכן יש בגבולין רק קיום שמחה מדאורייתא ע"י שב ואל תעשה.

נמצאנו למדים שרינו של ראש חודש המווה הת"קדים ומקור לתקנת חז"ל של שמחה בשב ואל תעשה בימי הפורים. תמצית דברים אלו מופיעה במאמר הנ"ל בהדרוב, עמ' 37, אלא שאני הרחבתי קצת ע"פ דברים ששמעתי וראיתי מדברי הרב זצ"ל בהודמנויות אחרות. הדברים מופיעים בספר הררי קדם, סי' קפג, אות ג' (עמ' שי'), אלא שאני הצעתי את הדברים באופן אחר. כמונן, אין שום הפניה למאמר בהדרוב, וממילא גם לא לפירוש הפסוקים או השיטות החולקות על הרמב"ם. ואין צריך לומר שהמהדיר לא הזכיר שהדברים כבר פורסמו במפ"ר רה, חוב' יג (אדר תשנ"ז), עמ' טד"ז!

מכיוון שהמהדיר לא הודקק למאמר בהדרוב, הוא החמיץ שני דיוקים מעניינים של הרב המופ"י (המשך בעמוד 15)

"חרדיזציה" לדברי הגרי"ד סולובייצ'יק

(המשך מעמוד 11)

עים שם שיש להם השלכות הלכה ולמעשה.

"עובדות והנהגות" – לשם מה?

אם נחזור לספר הררי קדם, בסוף הכרך יש פרק המשלים את ספרו הקודם של המהדיר, ספר מגד גבי עות עולם, ירושלים, תשנ"ט. תחת הכותרת "עובדות והנהגות" יש כאן סיפורים ומעשים של גדולי עולם הישיבות. אבל הדברים בתוספת זו ככלל אינם ברורים – מה טיבם בספר זה, ומה השייכות לספר של דברי תורה מן הגרי"ד? בעמוד שמ"ג, מיד אחרי סיום כל דברי התורה של הרב סולובייצ'יק זצ"ל, המהדיר מחבר כותב "הספידו הגר"מ זצ"ל", ולא ברור אם הכוונה לגאון רבי משה סולובייצ'יק, אביו של הגרי"ד או לגאון רבי משה פיינשטיין, פוסק

הרור בארצות הברית. אמנם בעמ' שמ"ו הוזכר שמו של בנו של הגר"מ, הגאון ר' דוד שליט"א, ואכן הכוונה לרבי משה פיינשטיין, אלא שאחר יותר מ-340 עמודים של תורה מן הגרי"ד זצ"ל, צריך להבהיר שהכוונה לגר"מ פ ולא לגר"מ ס! אין שום מפתח של ראשי תיבות של גדולי עולם שהוזכרו, וממילא צריך להניח שבאותו עמוד שמג מופיע "הגרש"ו זצ"ל" והכוונה היא לגאון רבי שלמה זלמן אוירבך (ואכן בעמ' שמה מופיע הקיצור "הגרש"ו א"). אחרי ככלות הכל, מכיוון שאין כאן שום הנהגה מן הגרי"ד זצ"ל, יש טעם לפגם בתוספת עמודים אלו, מלבד הסיבה שאולי זו הדרך היחידה שהמהדיר מחבר יכול "למכור" דרכה את תורתו שלו. ואולי זאת הסיבה שגם סימן אחד בגוף הספר, סי' כו, "שנכתב ע"י חכ"א [= על יד חכם אחר] שליט"א הנו"נ [הנושא והנותן] בדברי

רבנו זצ"ל", אלא שאותו חכם הזדקק בקושי לדברי הרב, ואין כאן דרכו של הרב בלימוד סוגיה, ואולי מקומו בסוף הספר.

נוסיף שחסרים מפתחות לפי פסוקי תנ"ך, סדר התלמוד, רמב"ם, ראשונים, ודברי תורה מסבו הגר"ח וא"כיו הגר"מ. מפתחות כאלו ניתנים למצוא בכל יתר ספרי הרב שיצאו הן על ידי הרב עצמו והן ע"י תלמידי דיו והם מקילים על כל לומד למצוא הסברים של הרב או אבותיו לסוגיות קשות וכן ביאורים לדברי רבותי נו הראשונים.

בהקדמתו של המהדיר של ספר הררי קדם הוא קורא לציבור לשלוח אליו דברי תורה של הרב סולובייצ'יק שהקוראים שמעו, כדי שהמהדיר, ר' שר-רקין, יפרסם אותם, כנראה במתכונת הספר המדובר. דברים אלו מעוררים שאלה ערכית: האם עדיפה התעלמות מכוונת מכל כתביו ופרסומיו של הרב זצ"ל, למות מכוונת מכל כתביו ופרסומיו של הרב יח"ממעשיו וממפעל חייו, אבל דברי התורה של הרב יח"דרו לעולם הישיבות והתוצאה תהיה שתורתו תופץ לציבור רחב ביותר של לומדי תורה. או מאידך, האם עדיף להזדקק לכל כתביו של מרן הגרי"ד זצ"ל,

שהיה גאון ומחדש אדיר בהוויות של אביו ורבה אבל גם בעל השקפה ייחודית, ואז ייתכן שיימנעו אנשים צרי אופקים מלימוד תורתו וחיידושיו. לפי האפשרות השנייה, הייתי מציע שישלחו את דברי התורה לבני המשפחה ע"י ישיבת הר עציון, או לתלמידי הקרובים שהם עורכי מפורדה, או לכתביעת התורני שיוצא לאור ע"י תלמידי ישיבת רבנו יצחק אלחנן – בית יצי-חק.

ואולי יש דרך שלישית: שהמשפחה והתלמידים העוזרים להם יודרו להוציא את כל כתבי הרב, תור-תו, מאמריו ושיעוריו בהקדם האפשרי, כבמות נאות ומכובדות, עם הפניות ליתר כתביו. כתוצאה מכך, לא יהיה עוד צורך בהוצאת הדברים לאור ע"י אנשים שמעלימים את יתר פרסומיו, השקפותיו, תולדותיו ופעילויותיו של מרן הרב זצ"ל – אישיות מיוחדת שהיה גאון עולם בחידושיו בש"ס ופוסקים, סלל דרך מיוחדת בעולם ההשקפה, מלבד היותו ראש ישיבה ומנהיג בעולם הרבנות, לכלל ישראל ולציונות הדתית, ומגדל אור לאיש המודרני שמעורב בכל המד-עים.